

MARUNİLERİ MEMLÜKLER DÖNEMİNDE FRANSİSKEN MİSYONER RAHİPLERİN KATOLİKLEŞTİRME FAALİYETLERİ

Dr. Ramazan Işık*

ÖZET

Maruniler, yaklaşık iki asır Memlûklerin idaresi altında yaşamıştır. Bu dönem boyunca, Marunilerle Roma Kilisesi arasında Haçlılar döneminde başlamış olan ilişkilerin devam ettirilmesinde ve geliştirilmesinde Fransiken misyoner rahiplerin büyük rolü olmuştur. Biz, bu makalede Memlûkler dönemi boyunca Fransiken misyonerlerinin Marunileri Katolikleştirme faaliyetlerini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Maruniler, Maruni Kilisesi, Fransiken misyonerler, Katolik Roma Kilisesi. Memlûkler

ABSTRACT

Maronites lived under the power of Mamluks for about two centuries. Throughout this period Franciscan missionary priests had a great contribution to last the relations begun during the period of crusades between Maronites and the Rome Church. In this article, we will try to study the activities of the Franciscan missionary priest's to catholicize the Maronites during the period of Mamluks.

Key Words: Maronites, Maronite Church, Franciscan missionary, Catholic Rome Church, Mamluks.

GİRİŞ

Memlûkler döneminden önce, Suriye ve Lübnan Haçlıların idaresi altındaydı. Bu dönemde Maruniler¹ genel olarak Kuzey Lübnan'da

* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Maruniler, etnik köken itibarıyla Arami-Süryani kökenli bir toplumdur. Maruniler bu adı, IV. yüzyılın sonları ile V. yüzyılın başlarında Kuzey Suriye bölgesinde yaşamış olan Aziz Marun adında bir rahipten veya 610'da onun ölümünden sonra, Kuzey Suriye'de Apamea bölgesinde onun adına inşa edilmiş olan Aziz Marun Manastırından almışlardır. Bu anlamda, Maruni adı etnik bir kökeni değil, dini bir kimliğe işaret etmektedir. Marun manastırı rahipleri önceleri Monofizit doktrine inanan bir grup rahip iken, Herakliyus döneminde (610-641) devlet baskısı ile Monotelizm (Hristiyan İlahiyatında İsa'da sadece tek bir iradenin var olduğunu ileri süren doktrin) inancını benimsemişler, Haçlılar zamanında da Antakya Latin patriği Aimery vasıtasıyla 1180'lerde Roma Kilisesinin otoritesini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte, XVI. yüzyılın sonlarına kadar hem Monofizit Süryani-Maruni

yaşamaktaydılar. Dolayısıyla bölge, Haçlılar zamanında Batı Hristiyanlığının önemli bir karakolu durumundaydı. Haçlılar bölgedeki menfaatlerini korumak ve hakimiyetlerini devam ettirmek için, Lübnan Marunileri ile sürekli ilişki içerisinde oldular. Haçlıların, onları kendilerine payanda olarak kullandıkları nakledilir. Nitekim, Maruniler de onlara her türlü hizmeti sunmaktan geri kalmamıştır². Haçlılar döneminden önce, Maruni toplumunun bölgedeki tarihi hakkında fazla bir bilgi yoktur³. Dolayısıyla bu dönemden önce, Marunilerin Lübnan tarihinde önemli bir rol oynayıp oynamadıklarını söylemek zordur. Bununla beraber Haçlı dönemi, Maruni tarihi için yeni bir başlangıç olmuştur. 1099 Bâharında Haçlılar, Trablus'un Kuzeyinde yer alan Arka'ya ulaşır ulaşmaz, Maruniler onları karşılamak ve selamlamak için dağlardan indiler ve onlara gerekli hizmeti sundular⁴. Bu döneme kadar Maruniler, Lübnan'ın yüksek dağlarında yaşayan bir grup Hristiyan'dı. Bunlar, hac dönemlerinde hacıları karşılamak için dağlardan aşağıya intikal ederler, onlara Kudüs'e giden en güvenli ve en kolay yolları tarif ettikten sonra da haraçlarını almayı ihmal etmezlerdi⁵. Suriye'deki Haçlı idaresi devam ettiği sürece Maruniler, Frenklere bağlılıklarını göstermeye devam ettiler⁶. Nitekim İbnü'l-Esir, 1102 yılında Trablus'un ikinci kez kuşatılması esnasında, Trablus civarındaki Hristiyanlarla birlikte Dağlı Hristiyanların (Marunilerin), Haçlı komutanlarından Raymond de Gilles'e yardım ettiğini belirtmektedir⁷.

Bu dönemde Maruniler, Trablus Haçlı Kontluğunun sınırları içerisinde kalan Kuzey Lübnan'da yaşamaktaydılar. Maruni toplumu bu kontluk nüfusunun yerli unsurunu teşkil etmekte ve diğer Süryani Hristiyan gruplarla birlikte Frenklerden himaye görmekteydiler. Bölgedeki Maruni kabile reisleri, Frenk soyluluğuna benzer bir sınıfı teşkil etmekle birlikte, Frenklere göre ikinci sınıf vatandaşlardı. Yani, diğer kabile reisleri gibi, onlar da Frenkler tarafından reis olarak çağrılmaktaydılar. Başka bir ifadeyle, Maruni kabile reisleri ya onların şövalyeleri veya müttefikleri ya da köleleri olarak, Frenk efendilerinin yanında savaşıyorlardı⁸.

geleneğe bağlı kalmışlar hem de eski Monotelizm inançlarından asla vazgeçmemişlerdir. Ancak, 1736 Lübnan konsili ile tamamen Katolikleşmişlerdir. Bkz., Ramazan Işık, Maruni Kilisesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, 21 vd.

² Kemal S. Salibi, *The Maronites of Lebanon Under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)*, Arabica, Vols. 4, Leiden 1957, 288; el-Huri Butlus Ravfail el-Maruni, *el-Yeddü'l-Maruniyye fi'l-İrtidadi'l-Kenaisi's-Şarkiyye*, (Fransızca'dan Arapça'ya Çev. İgnatius Tannus el-Huri), Halep 1936, 6 vd.

³ Salibi, *The Maronites of Lebanon*, 289.

⁴ Pierre Dib, *History of the Maronite Church*, Translated into English by Seely Beggiani, Beirut 1971, 34.

⁵ Salibi, *The Maronites of Lebanon*, 290-291.

⁶ Bkz., Es'ad Cermanüs, *Usûl'ül-Maruniyye es-Siyasiyye*, Beyrut 1996, 63-91.

⁷ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fit-Tarih Tercümesi)*, Çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1991, X, 281.

⁸ Bkz., Cermanüs, 63-91; Salibi, *The Maronites of Lebanon*, 291-292.

1. Memlûkler İdaresinde Maruniler

Memlûkler bölgenin coğrafi yapısı gereği, bölgeyi bir defada ele geçirememişler, bölgeye bir çok akınlar düzenledikten ve uzun mücadelelerden sonra, bölgede ancak hakimiyet kurabilmişlerdir. Nitekim Memlûkler, Marunilerin yaşadığı Kuzey Lübnan'ı 1102 ve 1289 yılları arasında devam eden uzun fetih hareketleri sonunda fethedebilmiştir⁹.

Memlûkler, 1291 yılında Trablus'u fethettikten sonra¹⁰, bölgede Marunilerin politik tarihi tamamen değişti ve büyük ölçüde Haçlılardan ayrılmış oldu. Suriye Frenklerin idaresinde iken Maruniler, yerli Hristiyan toplumlarının en imtiyazlıları arasındaydılar. Fakat, Haçlıların bölgeyi terk etmesiyle onlar, tekrar dağlarda feodal bir tarzda yaşamaya başladılar¹¹. Böylece, 1291 tarihinde Latin Krallığının bölgeyi tamamen terk etmesiyle birlikte 1516 yılına kadar, Suriye ve civarı, Memlûklerin hakimiyeti altına girdi¹². Böylece Marunilerin, hem Batı hem de Roma Kilisesiyle bağlarının belli bir dönem kesilmiş olduğu görülmektedir¹³.

Memlûkler, devletin güvenliği açısından Hristiyanların yabancı unsurlarla ilişkilerini kontrol etmek gerektiğine inanmaktaydı. Bu sebeple, yönetim Hristiyan tebaanın diğer devlet veya Roma Kilisesi ile bağlarını kesmek için, yabancılarla mektup v.b. şekillerde haberleşmelerini önlemek konusunda çok titiz davranıyordu¹⁴.

Memlûkler, Marunilerin Frenklerle olan dostluklarından ve onlara yapmış oldukları hizmetlerden haberdardı. Bu sebeple, kendi güvenlikleri için bazı önlemlerin alınmasını gerekli görmekteydiler. Çünkü, Maruniler daima haçlıların geri dönüş ümidi içerisinde oldular. Nitekim 1641'de Saintes piskoposu Louis de Rochechouart'ın Kudüs'e hac için geldiğinde, Hristiyanların kutsal toprakları tekrar fethetmeyi isteyip-istemedikleri konusunda Marunilerin hala meraklı bir bekleyiş içinde olduklarını rivayet ettiği belirtilmektedir¹⁵. Bu yüzden olsa gerek, Memlûkler 1292, 1300 ve yine 1305 yıllarında bölgedeki dağlı Hristiyanların (Maruniler) tam anlamıyla dirençlerini kırmak için Kisrevan'a karşı seferler düzenlediler¹⁶. Ancak, 1292,

⁹ Memlûkler Lübnan ve dağlarını fethetmek için değişik zamanlarda bölgeye akınlar düzenlediler. Nitekim, Memlûkler 1266-1268 yıllarında Trablus'u fethetmek için iki defa kuşattıkları halde, ancak ikinci kuşatmada stratejik açıdan önemli bir yerleşim merkezi olan el-Hadati kasabasını fethedebilmiştir. Bkz., Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizi, *Kitabu's-Sülûk. li-Ma'rifeti Duvel'l-Mülûk*, (Neşr. Muhammed Mustafa Ziyade), Kahire 1934, I, 566. Ayrıca, bu kasabanın alınması esnasında, Maruni patriğinin kasabayı Memlûklere teslim etmemek için çok fazla direndiği ancak, kendisinin esir alındığı rivayet edilir. Bkz., İstefan ed-Duveyhi, *Tarih el-Ezmine*, Edited by Ferdinand Taoutel el-Yasui, Beirut 1951, 145-146

¹⁰ Bkz., Makrizi, 746-747.

¹¹ Salibi; *The Maronites of Lebanon*, 296.

¹² Dib, 67.

¹³ Bkz., Elias Hayek, 'Maronite Rite', *New Catholic Encyclopedia*, The Catholic University of America, Washington, DC. 1967, 249.

¹⁴ Dib, 67.

¹⁵ Salibi, *The Maronites of Lebanon*, 296-297.

¹⁶ Duveyhi, *Tarih el-Ezmine*, 166.

1300 ve 1305 yıllarında Kisrevan'a karşı düzenlenen askeri seferlerin doğrudan bölgedeki Rafizilere, Nusayrilere ve Dürzilere karşı yapıldığı da rivayet edilmektedir¹⁷. Kisrevan'a ilk sefer 1292'de Memlûk Sultanı Eşref Halil (1290-1293) döneminde yapıldı. Bu dönemde, Mısır Naibi (genel vali) Baydara ordusu ile birlikte Kisrevan'a yürüdü. Ancak, kendisi bu seferde başarısız olunca, Baydara'ya bağlı emirler, onu düşmandan rüşvet almak ve kasten seferde başarısız olmakla suçladılar¹⁸. Dolayısıyla bu askeri seferin, doğrudan bölgedeki Marunilere karşı yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Maruniler, dönemin Maruni mukaddamının Baydara'ya karşı kazanmış oldukları bu zaferi, Trablus ve Cübeyil'in fethedilmesinin bir intikamı olarak gördüler¹⁹. Memlûkler, askerlerini tacizde baş rol oynayan Marunileri cezalandırmak için, 1300 yılında Cird ve Kisrevan'a karşı ikinci bir askeri sefer düzenleyerek, 9 Temmuzda Kisrevan'ı ele geçirdiler. 1304 veya 1305 yıllarında Memlûk yönetimine karşı bölgede bir isyan hareketi başlaması üzerine, Kisrevan ve Cird dağlılarının dirençlerini tamamen kırmak için, bölgeye üçüncü bir sefer düzenlendi. İsyancılar ile önce Şam-Beyrut yolu üzerindeki Dehr el-Baydar yakınlarında bir kasaba olan Savfar'da karşılaşıldı ve yapılan savaşta dağlılar çok kötü bir şekilde yenildiler. Memlûk Ordusu, onları Kisrevan'a kadar izledi ve 5 Ocak 1306 yılında onları tamamen bozguna uğratarak büyük bir zafer kazandılar. Daha sonra onların yaşadıkları köyler, Şam'daki Memlûk emirlerinden olan iktalara verildi²⁰.

1291 yılında Haçlıların Suriye'den çıkarılmalarına rağmen, Haçlı Seferlerinin tamamen sona ermediği de görülmektedir. Başta papalık olmak üzere Haçlı taraftarları zaman zaman Müslümanlara muhtelif saldırılarda bulundular²¹. Bu saldırıların en dikkat çekici olanı, 1365 yılında Kıbrıs Latin Krallığının denizden İskenderiye'deki Müslümanlara karşı yaptığı saldırı olsa gerektir²². Buna tepki olarak ertesi yıl, Memlûklerin Hristiyanlara karşı baskı ve şiddet uygulamaya başladığı, manastırları yağmaladığı, dolayısıyla Marunilerin de bundan nasibini aldığı ve sonuçta 1 Nisan 1367'de Maruni patriği Gabriel el-Hacculavi'nin Trablus'ta öldürüldüğü rivayet edilir²³.

¹⁷ Makrizi, 557; Bkz., Zeki En- Nakkaş, *Advau' Tavdihiyye Ala Tarihi'l-Maruniyye*, Daru Lübnan, Beyrut 1980, 47 vd.

¹⁸ Cermanüs, 79 vd.; Salibi, *The Maronites of Lebanon*, 298.

¹⁹ Bkz., Dibs, *Tarih Suriye*, IX, 188 vd.

²⁰ Cermanüs, s. 84-91; Salibi, *The Maronites of Lebanon*, 299-300.

²¹ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1987, VI, 497.

²² Nakkaş, 50-52; Bkz., Komisyon, *Büyük İslam Tarihi*, VI, 498-499.

²³ Salibi, *Maronite Historians of Medieval Lebanon*, Beirut 1959, 75-76; 145-146; Duveyhi, *Tarih el-Ezmine*, 386-387; Dib, 67-69; Nakkaş, 50; Bir rivayet göre, bu dönemde, İhdim baş piskoposu Yakub'un, Marunilere karşı yapılan baskıların bir listesini bir İncil üzerine kaydettiği rivayet edilir. Bu rivayete göre, bu tarihte (1365) Kıbrıs Latin Kralı, İskenderiye'ye saldırıp, erkekleri öldürmüş, çocuk ve kadınları da esir ederek şehri yağmalamıştır. Bunun üzerine, Müslümanlar Şam'daki Hristiyanların baş rahiplerini yakalayıp, hapsedmiştir. Bkz., Salibi, *The Maronites of Lebanon*, 301.

Bununla beraber 1367 yılından sonra, doğrudan Marunilere karşı yapılmış herhangi bir şiddet veya baskı yapıldığına dair bilgiye rastlanılmamaktadır. Bu dönemle birlikte, Marunilerin tamamen Suriye'deki Memlûk temsilcilerinin kontrolleri altına girmiş olduğu anlaşılmaktadır. Devletin çöküşüne doğru, idari sistemin bozulmasına rağmen, Memlûklerin bölgede sağlam bir yönetim kurdukları görülmektedir. İdare merkezleri Kahire'de olmakla birlikte, değişik bölgelerde naip ve valilerin iş başında olduğu yerel idareler vardı. Her idari bölgenin en üst kademesinde naip adı verilen idareciler bulunurdu ve bunlar sultanın temsilcisi kabul edilirdi²⁴. 1390 yılında Sultan Barkuk (1390-1399), Marunilere Cibbat Bışari mukaddamı olarak Yakub b. Eyyüb'ü tayin etti. Böylece, Yakub b. Eyyüb'ün neslinden gelenler, soylarının tükendiği 1573 yılına kadar mukaddam olarak kalmaya devam ettiler²⁵. Cibbat Bışari'deki yüksek ve engebeli Maruni dağ bölgelerinde bile; XIV. yüzyılın sonuna kadar dağ kabile reislerinin, Memlûk Sultanları tarafından tayin edilmesi geleneğinin devam ettiği ve bu kabile reislerinin Memlûklerden resmî berat aldıkları görülmektedir²⁶.

Memlûkler döneminde Maruniler, genelde Kuzey Lübnan'da kendi ruhani reislerinin idaresi altında yaşadılar. Maruni halkı, bir çok bölgede kendi cemaatinin içinden gelen reisler tarafından yönetilirdi ki bunlara mukaddamin denirdi. Bu idari yapı onlara, belirli bir özerklik tanımağtıydı. Mukaddaminler, Trablus niyabetine karşı sorumluydular. Mukaddaminlik, aileden aileye miras olarak kalabilmekte ve toplumun dünyevi işlerine yönelik idari bir yapıyı teşkil etmekteydi. Genel olarak onlar, Maruni Kilisesinde ruhban sınıfı üzerinde bir üstünlük hakkına sahip olabilsinler diye, diyakoz yardımcılığı görevine atanmaktaydılar²⁷. Aynı şekilde, bu dönemde Maruni patrikliğinin resmi bir kilise organizasyonu olmadığı gibi, ruhbanların toplum üzerinde dünyevi veya dinsel bir otoritesi de yoktu. Otorite daha çok yerel kasaba reisleri veya mukaddamların elindeydi. Fakat, onların bir çoğu da Yakubilerin etkisi altındaydı. Dolayısıyla, Maruni patriklerinin veya ruhanilerinin genellikle onların himayeleri altına sığındıkları olurdu²⁸. Ayrıca Memlûkler, bölgede güvenliği sağlamak için, yerel yöneticilere (mukaddamlara) büyük ayrıcalıklı haklar tanımış ve idaresi altındaki toplulukların onlara itaat etmelerini sağlamak için de Marunilerin yaşadığı Cebel-i Lübnan'ın köylerine karşı daha baskıcı bir tutum içerisinde olmuşlardır²⁹. Bunun sonucu olarak bu dönemde Maruni köylerinde yaşayan halkın bir çoğunun Kıbrıs'a göç ettikleri ifade edilmektedir³⁰.

²⁴ Komisyon, *İslam Tarihi*, VII, 20.

²⁵ Salibi, 'The Muqaddams of Bsarri: Maronite Chieftains of the Northern Lebanon 1382-1621', Leiden (February 1968), Tome XV, Fasıl 1., 63-67.

²⁶ Bkz., Salibi, *The Muqaddams of Bsarri*, 63-86.

²⁷ Dib, 68; Nakkaş, 53-55.

²⁸ David Kerr, *The Temporal Authority of the Maronite Patriarchs: 1919-1958*, Ph. D. Diss: St. Antony College, Oxford University 1978; 16.

²⁹ Salibi, *The Maronites of Lebanon*, 294-295, 297-300.

³⁰ Dib, 77-80.

Bu dönemde, Marunilerin niçin böyle bir sıkı takip altında tutulmuş olduklarını anlamak zor değildir. Çünkü Memlûkler, Frenklerin Maruni patrikliğiyle işbirliği içinde olduklarını bildiğinden, onların Haçlıların Kudüs'ü tekrar almak adına yeni bir Frenk işgali için, Batı Kilisesiyle gizli ittifaklar kurabileceklerini düşünmekteydiler. Nitekim, bölgenin Memlûkler hakimiyetine girmesinden sonra da, zaman zaman bölge Hristiyanlarını kurtarmak adına özellikle Frenk deniz kuvvetlerinin İskenderiye'ye saldırmak amacıyla, Kıbrıs'a geldikleri bilinmektedir³¹. Bu sebeple, Maruni patriği Yuhanna el-Caci'nin davet edildiği fakat, kendisinin Fransiskan rahip Juan tarafından temsil edildiği 1439'da yapılan Floransa konsilinden sonra, Memlûklerin benzer şüphelerden dolayı kiliseye karşı daha sert önlemler aldığı bilinmektedir³². Nitekim, Memlûkler bu konsili, kiliselerin kendilerine karşı birleşme çabaları olarak değerlendirecek, yerel idarecilere konsilde patriği temsil eden Juan'ı Lübnan'a geri döner dönmez tutuklattıkları ve daha sonra patriğin güvenlik endişesi sebebiyle, Kadişa Vadisindeki yüksek kayalıklar arasında yer alan Kannubin manastırına kaçtığı rivayet edilmektedir³³.

Memlûkler dönemindeki başkılara rağmen, yine de bölgede bulunan Fransiskan misyoner rahipler sayesinde Maruni Kilisesiyle Roma Kilisesi arasında önemli gelişmeler olmuş ve Roma ile birleşme yolunda belirli mesafeler kaydedilmişdir³⁴. Aynı şekilde bu dönemde, Maruniler her bakımdan büyük bir gelişme kaydetmiş, devletin aleyhine çalışmalar yapmadıkları sürece, yönetim onların Batılı misyonerlerle ve Roma Kilisesiyle ilişki kurmalarına herhangi bir kısıtlama veya sınırlama yapmak gibi bir düşünce içerisinde olmamıştır. Nitekim, bu dönemde bölgedeki Fransiskan misyoner rahiplerin varlığı da bunu teyit etmektedir.

2. Fransiskan Misyoner Rahiplerin Marunileri Katolikleştirme Faaliyetleri

1291 yılında Haçlıların bölgeyi terk etmesiyle, bölgedeki Latin dini varlığı da sona erdi. Ancak, Latin dini varlığının yerini, bölgede Katolik imanı yaymak için daha sonraları 'Franciscan Custodia Terrae Sanctae' adıyla kurumsallaşacak olan Fransiskan tarikatına bağlı misyoner rahipler aldı³⁵. Haçlılar döneminde bu Fransiskan misyoner rahipler Beyrut'ta bir darü'l aceze açmışlardı. Ancak, Memlûkler döneminde bu darü'l aceze kapatılmış

³¹ Salibi, 'el-Mevarina', en-Nahar, Evrak no. 40, January 5, Beirut 1971, 20; Kerr, 18.

³² Kerr, 18; Salibi, 'The Maronite Experiment', *Conversion and Continuity Indigenous Christian Communities in Islamic Lands Eighth to Eighteenth Centuries*, Ed. by Michael Gervers and Ramzi Cibran Bikhazi, Papers in Mediaeval Studies 9 (Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1990), 427.

³³ Kerr, 19.

³⁴ Salibi, *The Maronite Experiment*, 426-427.

³⁵ Bernard Hamilton, *Crusaders, Cathars and the Holy Places*, (IX-The Latin Church in the Crusader States), Ashgate Variorum, USA 1999, 19; Ayrıca, Hristiyanlıkta dini tarikatın tanımı, tarikat anlayışının gelişim süreci ve Katolik dini tarikatlara ilişkin olarak Bkz., Ali İbra Güngör, *Cizvitler ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri*, Ankara 2002, 5 vd.

olmakla birlikte, 1345 yılında yeniden açılmasına izin verildi. Bu sayede, Fransiskanlar Marunilerin Haçlılar döneminde Roma ile başlamış olan sözde birleşme çabalarına önemli katkılar sağladılar. Bunun sonucu olarak, bölgedeki Yakubilerin Maruniler üzerindeki etkilerinin ciddi bir şekilde azaldığı ve hatta zamanla bölgede Marunilerin hakim bir duruma geldiği ifade edilir³⁶. Dolayısıyla bu dönemde, Lübnan'daki Fransiskan rahipler hem Maruni patrikleriyle Roma Kilisesi arasındaki ilişkileri düzenlemekte hem de Maruni toplumunu Yakubilerden uzaklaştırarak, kendi Katolik doktrinlerini onlara empoze etmekle görevliydi³⁷.

XV. yüzyılda Roma Kilisesinin düşünce planında Doğu Kiliseleri problemi yer almaya başladı. Özellikle papa IV. Eugene ile papa III. Callistus, konuya özel bir önem verdi. Dolayısıyla papalık, bölgede misyonerlerin önemli bir rol oynayabileceği düşüncesindeydi. Böylece, Doğu Kiliselerini gerçek imana (Katolik anlamında) döndürmek için apostolik bir fetih hareketinin planları yapılmaya başlandı. Başka bir ifadeyle, bu dönem boyunca Roma Kilisesi, heretikler olarak kabul ettiği Doğu Kiliseleriyle yeniden birleşmenin yollarını veya bu kiliseleri kendi otoritesi altına almanın planlarını yaptı. Hatta Roma'nın çabaları neticesinde, 22 Kasım 1439'da önce Ermenilerin³⁸, Floransa konsilinde de Greklerin, Roma'nın otoritesini kabul ettikleri ifade edilmektedir³⁹. Nitekim, bu dönemde papa IV. Eugene, birleşme konsili olarak da bilinen Floransa konsiline (1439-1442) Maruni patriği John el-Caci de davet etmiş, ancak patrik Marunilerle Roma Kilisesi arasındaki ilişkileri düzenlemesi için yerine Beyrut'taki Fransiskan rahiplerden Juan'ı Roma'ya göndermiştir⁴⁰. Bu konsilde patriğin, elçisi vasıtasıyla papaya bağlılığını sunmasının dışında, Maruni toplumunun konsilde alınacak bütün kararları peşinen kabul ettiğini bildirdiği rivayet edilir⁴¹.

Ekim 1439'da patriğin elçisinin Trablüs'a geri döndüğünü öğrenen Marunilerin kendisini karşılamak için yollara döküldüğü ve onu coşkulu bir şekilde karşıladıkları ifade edilir. Onların bu sevinç çığlıkları karşısında, yerel idarecilerin, Hristiyan dünyasının Floransa konsilinde kutsal toprakları geri almanın planlarını yaptığı düşüncesiyle, endişeye kapıldıkları belirtilir. Bu yüzden de yerel yönetim tarafından Fransiskan John ve arkadaşları tutuklanır. Ancak, patrik ve kilise ileri gelenlerinin Naibe giderek, onların gözetim altında olmak şartıyla serbest bırakılmalarını sağladıkları da anlaşılmaktadır. Bu olaydan hemen sonra 1440 yılında patriğin, patriklik

³⁶ Salibi, *The Muqaddams of Bsarrî*, 70-72.

³⁷ Ravfail el-Maruni, 5-7.

³⁸ Ermeniler ve Ermeni Kilisesi hakkında daha geniş bilgi için bkz., A. Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara 1997, 1 vd.

³⁹ Mehmet Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya 1991, 42-43; John Joseph, *Muslim-Christian Relations and Inter-Christian Rivalries in the Middle East*, State University of New York Press 1983, 32.

⁴⁰ Dib, 72.

⁴¹ Dib, 68-69.

merkezini daha güvenli olarak gördüğü Kadişa Vadisi (Kutsal Vadi)'ndeki Kannubin manastırına naklettiğini görüyoruz⁴².

Floransa konsilinden sonra Roma Kilisesi genelde Doğu Kiliseleri özelde de Maruni Kilisesi ile ilişkilerini daha düzenli bir şekilde yürütmenin planlarını hazırlamış ve bu planının yürütülmesini de Fransisken misyoner rahiplerin uhdesine vermiştir. Şüphesiz, bu rahiplerin en meşhuru Gryphon (ö.1475)'du. Teoloji ve Grekçe eğitimi almış olan Gryphon bir çok adanmış gibi, 1442'de kutsal topraklara geldi. İki yıl sonra bir Maruni elçiyle birlikte Roma'ya geri döndü. Elçinin amacı, papa IV. Eugene'den Maruniler'e daha fazla yardım etmesini istemektir. Bunun sonucu olarak 1444 yılında papa, Peter de Ferrare ile birlikte Gryphon'u, papalık elçileri olarak Lübnan'a geri gönderdi. 1450 yılında da arkadaşı Francis ile birlikte Lübnan'daki Fransisken tarikatına katıldı⁴³. Ateşli bir Katolik olması sebebiyle, Gryphon Doğu Hristiyanlarını tekrar Katolik cemaate kazandırmak gerektiğine inanmaktaydı. Bunun yolunun onlarla iyi ilişkiler kurmaktan geçtiğini bilen Gryphon, bu amaçla Arapça ve Süryanice öğrendi. Fakat, onun sorumlu olduğu cemaat sadece Marunilerdi. Maruni Kilisesinin bir çok doktrinal hatalarının düzeltilmesinde onun önemli çalışmalar yaptığı ve Marunilerin gerçek imana dönmesinde önemli rol oynadığı belirtilmektedir⁴⁴. Başka bir ifadeyle, Graphon ve arkadaşlarının gayretli çalışmalarıyla inanmayanlar (Katolik olmayan anlamında) eğitilmiş ve vaftiz edilmişlerdir. Bu olağanüstü çalışmalarından dolayı da papa Calistus tarafından onun Marunilere başpiskopos tayin edildiği ifade edilmektedir⁴⁵.

Gryphon, papa III. Calistus döneminde 1455-1458 yılları arasında Lübnan'dan Roma'ya ikinci kez geldi. Onun bu seyahatinin amacı hakkında kesin bir bilgi verilmemekle birlikte 1458 yılında ölen Yakub el-Hadati'nin yerine patrik seçilen ve adı İbn Hassan olarak da bilinen kardeşi Butrus (Peter) el-Hadati (1458-1492)'nin Roma tarafından onaylanmasına yardımcı olmak, bu konuda papa nezdinde girişimlerde bulunmaktır⁴⁶. Rivayete göre,

⁴² Bkz., Ravfail el-Maruni, 25-26; Dib, 72-73; Bu dönemden itibaren, Kannubin manastırı üç asır boyunca Marunilerin Batı ile irtibat kurduğu bir merkez oldu. Bu sebeple, günümüzde bu manastır, Maruni patrikleri tarafından kutsal bir mekan olarak değerlendirilmekte ve korunmaktadır. Bkz., Tobias Anaissi, *Bullarium Maronitarum*, M. Bretschneider, Roma 1911, 13.

⁴³ Klement Yusuf Davud, *Kitab Cami el-Hucac er-Rehina fi İbtal Da'va el-Mevarina*, Kahire-Leibiz 1908, 512-514.

⁴⁴ Duveyhi, *Tarih et-Ta'ifa el-Maruniyye*, ed. Rashid el-Huri eş-Şartuni, Beyrut 1890, 399-411; Hafta, Graphon'un Maruni toplumu arasındaki faaliyetlerinin menkıbevi bir şekilde anlatıldığına da rastlamaktayız. Rivayete göre bir gün Lübnan'daki misyon çalışmaları esnasında onun, Hristiyan olmayan Lübnan'ın ileri gelenlerinden birinin İsa'ya inanmasını sağlamak için, mucizevi bir şekilde güneşi Batıdan Doğuya doğru hareket ettirdiği ve yönünü birkaç derece değiştirdikten sonra, heretik ve putperest Marunilerin reisleriyle birlikte vaftiz oldukları rivayet edilmektedir. Bununla beraber Maruniler, onun güneşi Batıdan Doğuya hareket ettirdiği şeklindeki rivayetleri kabul etmedikleri gibi, onun Marunilere başpiskopos veya Katolik imanı öğrettiği şeklindeki görüşlere de katılmamaktadırlar. Bkz., Matti Moosa, *The Maronites in History*, Syracuse University Press 1986, 234.

⁴⁵ Duveyhi, *Tarih*, 406-408.

⁴⁶ Dib, 73.

yeni patrik ve Maruni ileri gelenleri papaya gönderdikleri mektuplarında hem papaya bağlılıklarını arz etmekte hem de yeni seçilen patriğin onaylanmasını rica etmekteydiler⁴⁷. Simon ve Alexander'ın de kendisine eşlik ettiği Gryphon, 1469'da Roma'ya gelir gelmez, Marunilerden getirdiği hediyeleri papaya sundu. Gryphon ve arkadaşlarının Maruni Kilisesi ve toplumunu savunmasına rağmen, papanın konuya endişe ile yaklaştığı ve Marunilerin dini hayatı, eğitim durumları, doktrin anlayışları ve geleneklerinin araştırılması talimatını verdiği belirtilmektedir. Bu dönemde, papanın ayrıca Marunilere bir mektup gönderdiği ve mektubunu "inanmanız ve kabul etmeniz gereken bir Tanrıya sizi davet ediyor ve Tanrımdan istediğim şey, sizin papaya karşı samimi olmanızdır" cümlesiyle bitirdiği rivayet edilmektedir⁴⁸. Papanın 1469 tarihinde yeni seçilen Maruni patriğine gönderdiği rivayet edilen mektubundan, onun Marunilerin inançlarından ve bağlılıklarından şüphe ettiği açıktır. Ancak, papanın aynı zamanda patriği ve halkını övdüğü ve Roma Kilisesinin öğretileriyle ilgili açıklamalarda bulunduğu belirtilmektedir⁴⁹. Görüldüğü üzere, bu dönemde papanın hala Marunilerin Roma'ya bağlılıklarından ve dini inançlarından şüphe ettiği açıktır.

Gryphon'un, Maruniler arasında yaptığı çalışmalarda Marunilerin inanç ve dinsel kirliliklerinin (bazı Doğu dinsel gelenekleri anlamında) hemen hepsini düzeltme ve onları Katolikliğe döndürme konusunda çok başarılı misyonlar icra ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda, onun Maruni dinsel ayin ve geleneklerinin bir çoğunu kaldırarak, yerine Latin geleneklerini yerleştirdiğinde şüphe yoktur. Çünkü, onun hem Maruniler hem de diğer Doğu Kiliseleri hakkındaki görüşü Roma Kilisesinden farklı değildi. Başka bir ifadeyle, o da Doğu Kiliselerini ana kilise durumunda olan Roma Kilisesinden ayrılmış olan heretik kiliseler olarak görmekteydi. Bu sebeple de onların yeniden cemaate kazandırılmaları gerekliydi⁵⁰.

Bununla beraber, Gryphon'un başlatmış olduğu reformlara karşı Maruniler arasında direnç gösterenlerin olduğu da ifade edilmektedir. Bu amaçla, Marunilerden bir grubun, onun gayretkeş misyonerliğinden huzursuz oldukları ve karşı çıktıkları belirtilmektedir⁵¹. Aneak, bu muhalefetin uzun bir süre devam etmediği görülmektedir. Bu dönemde, monofizit olan Bışari Mukaddamı Abd el-Mu'nim Eyyüb (1470-1495)'ün himayesi ve çalışmalarıyla, Marunilerden bazılarının Yakubiliğe döndükleri anlaşılmaktadır⁵². İyi bir Katolik olmasının yanı sıra, çalışkan ve azimli bir

⁴⁷ Duveyhi, *Tarih*, 406; Dib, 73-74.

⁴⁸ Duveyhi, *Tarih*, 406-408.

⁴⁹ Anaissi, 22-25.

⁵⁰ Moosa, 236.

⁵¹ Dib, 74.

⁵² Duveyhi, *Tarih*, 141, 415-416; Bu dönemde, Marunilerden bir grubun, Yakubiliğe dönmelelerinin sebebi, muhtemelen Maruni Kilisesiyle Yakubi kilisesinin dinsel inançlarının aynı temel üzerine bina edilmiş olmasından veya aralarında herhangi bir fark bulunmamasından ileri gelmekteydi. Bkz., Duveyhi, *Tarih*, 415; Duveyhi, *Tarih el-Ezmine*, 214, 217-219; Hatta, bu

Fransiskan olan Gryphon, 1493 yılında tekrar Lübnan'a geldi⁵³. Onun Lübnan'a geri dönmesinin Marunileri cesaretlendirdiği ve Yakubilerle mücadele etmeye teşvik ettiği belirtilmektedir⁵⁴. Bununla birlikte, 1495 yılında Mukaddam el-Mu'nim'in ölümünden sonra, Maruniler tarafından Yakubiler tedrici bir şekilde asimile edildiler. Ancak, bu mücadele ve kavgalara rağmen, XVI. yüzyılın sonuna kadar Maruni Kilisesi, Yakubi Kilisesinin doktrin ve geleneklerinin bir çoğunu muhafaza etti. Ancak, bu dönemden sonra, Roma Kilisesi tarafından bölgeye gönderilen sayısız misyonerlerin çalışmaları sonucu, Maruniler arasında Roma Kilisesinin gelenekleri kabul görmeye ve yerleşmeye başladı.

Fransiskan rahip Juan'dan sonra da Roma Kilisesi tarafından Marunilere elçiler gönderilmeye devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim, papa IV. Sixtus döneminde Marunilere Alexander d'Ariosta adında yeni bir Fransiskan elçi gönderildi. 1515 yılında ise Roma tarafından Lübnan'a elçi olarak Suriano ile birlikte Francis de Potenza gönderildi. Suriano, daha önce 1514 yılında Lübnan'a gelmiş ve Maruniler arasında önemli çalışmalar yapmıştı⁵⁵. Suriano, Fransiskan bir rahip olmadan önce Venedik'te tüccarlık yapmış ve bu sayede Mısır, Suriye ve Filistin'e de gitmişti. İyi derecede Grekçe ve Arapça bilmesinin yanı sıra toplumların gelenek ve adetlerinden de haberdardı. Bu dönemde, yeni seçilen Maruni patriği Simon el-Hadati, Beyrut'taki Fransiskan öncülerinden Marco de Florence'den aldığı tavsiye mektubu ile birlikte, rahiplerinden Peter'i kendi elçisi olarak Roma'ya gönderdi. Yeni patrik seçilmiş olması sebebiyle, Patriğin papadan kendisinin onaylanmasını istediği rivayet edilmektedir. Bununla beraber bu dönemde, papa X. Leo'nun Marunilerin Roma'ya ve dolayısıyla da papaya olan bağlılıklarından şüphe içerisinde olması sebebiyle, Maruni Kilisesi ile ilgili sorunları tartışmak için kardinallerini topladığı belirtilmektedir. Maruni Kilisesi temsilcisinin de hazır bulunduğu bu toplantıda Marunilerin inançları, gelenekleri ve Maruni patrikliğinin genel durumu tartışıldı. Başka bir ifadeyle, Maruni Kilisesi ve Maruniler sorgulandı. Çünkü, papanın Marunilerle ilgili bazı endişeleri vardı. Dolayısıyla, Maruni elçisinin de hazır bulunduğu bu kardinaller toplantısında, Maruni patriğinin elçisinin kendi inanç ve gelenekleri konusunda papa ve kardinalleri yeterli derecede ikna edemediği anlaşılmaktadır. Bununla beraber elçi, biri patriğe diğeri de Fransiskan rahip

dönemde Marunilerden, Yakubiliğe dönenlerin sayısının hızla artması üzerine, Maruni tarihçilerinden el-Kılai'nin 'Marun et-Tubani' (Kutsanmış Marun) adlı eserinde Romanın yüceliğini överek, bu kilisenin doktrin anlayışının doğruluğunu anlatmakla birlikte, 451'deki konsilden beri Marunilerin Roma ile aynı imana bağlı olduklarını ispat etmeye gayret sarf ettiği ifade edilmektedir. el-Kılai'nin ayrıca, Monofizit doktrinin Maruniler arasında hızla yayılması karşısında 'Zacaliyya' adında başka bir eser daha yazdığı ve bu eserinde de benzer konuları işlediği ifade edilmektedir. Bu konuda daha Geniş Bilgi İçin Bkz., Salibi, *Maronite Historians*, 23-87.

⁵³ Duveyhi, *Tarih*, 139, 412.

⁵⁴ Duveyhi, *Tarih*, 418.

⁵⁵ Hamilton, *Crusaders, Cathars and the Holy Places, (XVII-The Ottomans, The Humanists and the Holy House of Loreto)*, Ashgate Variorum, USA 1999, 4.

De Florence'ye olmak üzere, iki mektupla birlikte Roma'dan Lübnan'a geri döndü⁵⁶.

Görüldüğü üzere, Roma Kilisesi iki yüzyıldır Marunilerle temas halinde olmasına rağmen, yine de onların inançlarından ve Roma'ya bağlılıklarından kesin olarak emin değildi. Papanın Beyrut'taki elçisine gönderdiği rivayet edilen bu mektubunda; Marunilerin ayinleri, dini gelenek ve pratikleri, Kutsal Mesh yağının takdisi ve patrik seçimi ile ilgili uygulamaları hakkında bir araştırma yapılarak kendisine bu konuda bilgi verilmesi talimatını verdiği belirtilmektedir⁵⁷. Fransisken elçi Suriano, papanın kendisine gönderdiği mektubu patriğe ilette. Daha sonra, patrik 1514 tarihinde papaya gönderdiği cevabi mektubunda, özellikle kendisinin ve halkının Roma'ya olan bağlılıklarından bahsetti. Ayrıca, daha önceki bazı papaların kendinden önceki patriklere gönderdikleri rivayet edilen mektupları da kendi mektubuna ilâştirerek papaya gönderdi. Bu dönemde, ayrıca Suriano'un da papaya patriği desteklediğini bildiren bir mektup gönderdiği ve Maruni elçisi Peter'in bu mektuplarla birlikte tekrar Roma'ya gönderildiği belirtilmektedir⁵⁸. Bütün bu olaylardan sonra, papanın patriğin ve halkının imanını överek, Doğu Hristiyan cemaatleri içerisinde onların papaya boyun eğmesi için Tanrı tarafından seçildiklerini ve Tanrının dikenler arasında gülleri koruduğu gibi, küfür ve heretikliğin ortasında Maruni toplumunu koruyacağını belirten bir mektup gönderdiği rivayet edilmektedir⁵⁹. Bununla birlikte, papanın patriğe gönderdiği mektubunda aynı zamanda Katolik doktrine ilişkin açıklamalar da bulunduğu, özellikle de 'Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem de Oğul'dan çıkışı' ile ilgili bilgiler vererek Marunilerin de aynı şekilde inanmalarını istediği belirtilmektedir⁶⁰. Papanın bu dönemde Marunilere Katolik doktrinle ilgili bilgiler vermesinin sebebi, muhtemelen hala onların inanç ve bağlılıklarından emin olamayışı olsa gerektir. Bu sebeple, papanın Maruni toplumunu dikenler arasındaki güllere benzeterek, onları küfrün ve heretikliğin ortasında yaşayan güller olarak vasıflandırmasını, fazlaca abartılmış sözler olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir. Başka bir ifadeyle eğer Roma, Maruni Kilisesinin inançlarından veya patriklerinin Roma Kilisesine karşı bağlılıklarından tamamen emin olmuş olsalardı; Maruni toplumuna bu kadar çok misyoner göndermezdi veya onlara misyoner göndermenin bir anlamı olmazdı. Halbuki, papa III. İnnocent döneminden beri, Roma Kilisesi Marunilerin öğretilerini, geleneklerini ve pratiklerini incelemek ve araştırmak gayesiyle, onlara elçiler veya misyonerler göndermeyi hiç ihmal etmemiştir. Böylece, Katolik doktrin ve geleneklerin Maruniler arasında yerleşmesi ve onların Roma'nın otoritesine boyun eğmesi için çaba sarf edilmiş olduğu açıktır. Çünkü, XVI. yüzyıla kadar Roma Kilisesinin diğer Doğu Kiliseleri de dahil Maruni Kilisesine bu kadar çok misyoner göndermesinin başlıca sebebi, hiç şüphesiz onları kendi

⁵⁶ Duveyhi, *Tarih*, 427; Moosa, 240.

⁵⁷ Moosa, 241.

⁵⁸ Duveyhi, *Tarih*, 429.

⁵⁹ Dib, 97-98; Salibi, *el-Mevarina*, 22; Nakkaş, 56; 62.

⁶⁰ Duveyhi, *Tarih*, 429-430.

otoritesi altına almaktı. Roma Kilisesinin XVI. yüzyılın sonuna kadar Maruni toplumunu eğitmek amacıyla, Cebel'e bu kadar çok elçi veya misyoner göndermesinin başka bir sebebi muhtemelen onların henüz ultramontan⁶¹ bir halk durumuna gelmemiş olmasıydı. Genel olarak iki kilise arasındaki ilişkiler incelendiğinde Roma Kilisesi, Marunilerin gerçek inanç, gelenek ve pratiklerini öğrenmek ve onları tashih etmek için sadece elçiler göndermekle kalmamış, ayrıca gönderdiği bazı elçilerden, Maruni Kilisesinin temel dinsel kitaplarını incelemelerini ve bu kitaplarda yer alan heretik öğretilerin Katolik doktrine uygun hale getirilmesini istemiştir⁶².

Bununla beraber, Memlûkler döneminde Fransiskan misyoner rahiplerin gayretkeş çalışmaları neticesinde kilisede önemli gelişmeler olmuş ve Roma ile birleşme yolunda önemli mesafeler alınmıştır. Dahâ önceki dönemlerde, toplumda herhangi bir etkinliği veya otoritesi olmayan patriklerin, Fransiskanların destek ve çalışmalarıyla toplumdaki dini otoritesi ve itibarı artmıştır. Ayrıca bu dönem boyunca Fransiskanlar, sayıları azda olsa Maruni ruhbanları eğitim amacıyla Roma'ya göndermişler ve onlar Roma Kilisesinin öğretilerini ve geleneklerini öğrenmiş eğitilmiş birer Katolik olarak Cebel-i Lübnan'a geri dönmüşlerdir. Böylece, bu eğitilmiş Maruni rahipler, zamanla kendi bölgelerinde hem Katolik doktrin ve geleneklerin öğretilmesinde hem de Maruni ruhbanların eğitim seviyelerinin yükselmesinde önemli rol oynamışlardır. Hatta Cebrail b. el-Kılai⁶³ gibi, onlardan bazıları Fransiskan tarikatına girerek Lübnan'da ve diğer Doğu

⁶¹ Ultramontanizm: XI. yüzyıldan beri var olmasına rağmen kavram, XIX. Yüzyılda Roma Kilisesi içindeki Papalık kurumunun politikalarına işaret eder. Bir politika oluşturmak için bağılıları, piskoposlardan daha çok yüzlerini Papaya çevirirler. Ultramontanizm, bütün Katoliklerin politik, entelektüel ve dinsel tutumlarının Roma tarafından belirlendiği bir düşünceyi savunur. Herhangi başka bir iman ikrarına karşı hoş görüszüzdür. Ulusal Katolik duygular, ultramontanizme hazır bir düşman olarak görülür. Ulusal ve yerel bağımsızlığa karşı, Papalıkta otoritenin merkezileşmesini savunur. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki liberalist hareketlere ulusal nitelikli akımlara karşı geliştirilmiş olan bu doktrin, Cizvit Tarikatının kurulmasında ve I. Vatikan Konsilinde Papanın yanılmazlığının vurgulanmasında etkili olmuştur. Bkz., Komisyon, *Baker's Dictionary of Theology*, 'Ultramontanizm', USA., 1988, 534; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya 1988, 375.

⁶² Bkz., G. C. Anawati, 'The Roman Catholic Church and Churches in Communion With Roma', *Religion in the Middle East*, Ed. A. J. Arberry, Volume I, Cambridge 1969, 375.

⁶³ Bu dönemde, Fransiskan misyonerleri tarafından Roma'ya götürülen Maruni öğrencilerden biri de Cebrail b. el-Kılai idi ve kendisi yaklaşık 20 yıl Roma'da kalarak Katolikliği tescil edilmiş bir Fransiskan rahip olarak 1493 yılında Lübnan'a geri döndüğü, Kıbrıs'a piskopos tayin edilmesinden sonra da, kendisini Yakubiliğe karşı mücadeleye adanmış bir rivayet edilmektedir. Onun, eserlerinde tarihi süreç içerisinde Maruni toplumunun İslam tehdidine karşı yapmış olduğu tarihsel mücadeleyi ele aldığı ve ilk dönemlerden beri kendi toplumunun sürekli Katolikliğe bağlı kaldığını öne sürdüğü ifade edilmektedir. Ayrıca, eserlerinde kendi toplumu için mitsel bir geçmiş yaratarak, Marunilerin Katolik imanda birleşmiş bir halk olduğunu ve Maruniler arasındaki bölünmeyi, yabancı kökenli heretik bir doktrin tarafından meydana gelen suni bir bölünme şeklinde tanımladığı rivayet edilir. Eserlerinde onun, Katolik bir cemaat olan Maruni toplumunun, idaresinde altında yaşadıkları yabancı yönetimlerin baskıları karşısında kaçınılmaz olarak, heretiklik damgasını yediğine inandığı belirtilmektedir. Bu yüzden de bütün Marunileri birbirine bağlayabilecek ve Süryani halkları arasında ayrı bir toplum olarak varlıklarını devam ettirebilecek bir referans noktası olarak, onun Katolikliği tesis ettiğine inanılmaktadır. Bkz., Salibi, *Maronite Historians*, 21-87.

Kiliselerinde Katolikliğin yayılmasında etkin rol almışlardır. Bundan başka Roma'da yetişen bu gençler arasından Roma'ya bağlı tarihçiler yetişmiştir. Onlar, eserlerinde genel olarak ilk dönemlerden beri Maruni toplumunun Katolikliğe bağlı bir toplum olduğunu ve bu toplumun asla Monotelitizm öğretisine inanmadığını iddia etmenin dışında, Maruni toplumunun İslam ve Müslüman tehdidine karşı yapmış olduğu tarihsel mücadeleyi ele alıp, işlemişlerdir⁶⁴. Böylece, Maruni tarihçilerin mitsel bir geçmiş yaratmak suretiyle kendi toplumlarını dış tehlikeye karşı koruyacak, onları birbirine bağlayabilecek ve farklı Süryani halkları arasında ayrı bir toplum olarak varlıklarını devam ettirebilecek bir referans noktası olarak kendileri için Katolikliği tesis ettikleri anlaşılmaktadır⁶⁵. Ayrıca, onlar Maruni patrikliğiyle Roma Kilisesi arasındaki ilişkilerin gelişmesine ve güçlenmesine de katkıda bulundular. Roma Kilisesi, XVI. yüzyıl boyunca genelde Doğu Kiliseleri özelde ise Maruni toplumu ile ilgili faaliyetlerini Fransisken misyonerlerle yürütmüş, ancak bu dönemden sonra Doğu Kiliselerini Katolikleştirme faaliyetlerini Cizvit tarikatının uhdesine bırakmayı uygun görmüştür⁶⁶.

Sonuç

XI. yüzyıldaki Haçlı seferleri dönemine kadar, Maruni Kilisesiyle Roma Kilisesi arasında hiçbir ilişkinin veya ortak yönün var olduğu söylenemez. Maruniler önceleri Monotelitizm doktrinine inanmaktayken, ilk defa bu dönemde Haçlılar sayesinde, Latin patriği Aimery'in huzurunda gerçek imanı (Katolik anlamında) ikrar etmişler ve 1182'de Roma'nın otoritesini kabul ederek, papaya bağlılıklarını sunmuşlardır. Fakat bu dönemde, papanın resmi olarak Maruni patriğini onaylayıp onaylamadığına dair kesin bir bilgi yoktur. Maruni patrikleri, ilk defa XIII. yüzyılda papa III. İnnocent (1198-1216) zamanından itibaren, Roma'nın onayına sunulmaya başlanmıştır. Bu dönemde ilk defa bir Maruni patriği IV. Lataran konsiline katılmak için, Roma'ya gitmiş, kendisini ve cemaatini kutsaması için bizzat papanın huzuruna çıkmıştır. Böylece onlar, papayı evrensel kilise ve İsa'nın vekili olarak tanıyarak, yüzlerini gerçek öndere döndürmüşler ve Monotelitizm doktrinini reddetmişlerdir. Bu dönemden önce, onlar Katolik doktrine inanan veya Roma Kilisesine bağlı olan bir grup değildiler. Bu dönemde, onların Roma Kilisesinin otoritesini tanımış olmakla birlikte, inanç ve uygulamalarda önceden olduğu gibi, Süryani-Maruni geleneğine bağlı kaldıkları söylenebilir.

1291 yılından itibaren Frenklerin Lübnan ve Suriye sahillerini terk etmesi ve bölgede Memlûk idaresinin kurulmasından sonra, Roma Kilisesi ile Maruniler arasındaki ilişkiler uzunca bir dönem kesilmiştir. Ancak Memlûk idaresinin, Haçlılar döneminde bölgede faaliyet gösteren Fransisken tarikatına bağlı bir dar'ül-acezenin yeniden açılmasına izin vermesinden sonra, Fransisken misyoner rahipler, bölgedeki faaliyetlerine devam

⁶⁴ Bkz., Salibi, *Maronite Historians*, 23-87.

⁶⁵ Kerr, 21.

⁶⁶ Kerr, 22-23.

etmişlerdir. Roma Kilisesi, özellikle 1439'da yapılan Floransa konsilinden sonra, Doğu Kiliselerine yönelik siyasetini değiştirmiş ve Cebel-i Lübnan'a düzenli bir şekilde Fransisken misyoner rahipler göndermiştir. Böylece, onlar vasıtasıyla Maruniler Katolikleştirmeye çalışılmıştır. Ancak, 1182'lerde Roma'nın otoritesini kabul ettiği bilinmesine rağmen, XVI. yüzyılın sonlarına kadar Marunilerin belli başlı öğretilerini, geleneklerini ve dini ayinlerini aynen muhafaza ettikleri görülür. Görüldüğü üzere, Maruni Kilisesi ve toplumunu Katolikleştirme faaliyetleri doktrin ve iman probleminden daha çok, politik bir amaç için Haçlı seferleri döneminde başlamış, Memlûkler devrinde devam etmiştir. Bu anlamda, Bizans İmparatorluğunun güç kaybetmesine karşılık, Osmanlı Devletinin giderek gelişmesi ve büyümesi özellikle de Balkanlardaki fetih hareketlerinden sonra, Roma Kilisesinin genelde Doğu Kiliseleri özelde ise Maruni Kilisesine yönelik siyasetini değiştirdiği anlaşılmaktadır. Özellikle 1439'da yapılan Floransa konsilinden sonra, Roma Kilisesinin Doğu Kiliselerini Katolikleştirme faaliyetlerini hızlandırdığı ve bu görevi de Fransisken misyoner rahiplerin uhdesine verdiği görülmektedir. Bununla birlikte XVI. yüzyılın sonlarına kadar, Maruniler belli başlı inanç esaslarını, geleneklerini ve dini pratiklerini aynen muhafaza etmişlerdir. Dolayısıyla, Fransisken misyoner rahiplerin Katolikleştirme faaliyetleri sadece Maruni papazların Latin tarzı cübbe giymesi, yüzük takması ve piskoposların taç giymesi gibi, belli bir takım şekli uygulamalardan ibaret kalmıştır. Ancak, tarihsel süreçte Maruni cemaatinin Roma'ya karşı olan eğilim ve sevgileri giderek büyümüş ve onlar yüzlerini doğudan daha çok, batıya çevirmeyi tercih etmişlerdir. Bu sebeple eski Doğu Kiliseleri ailesi arasında ne Romalı ne de Grék özelliği taşımayan Maruni Kilisesinin politik tarihinin incelenmesi gerekir.

Memlûkler döneminde, yine de Fransisken misyoner rahiplerin gayretkeş çalışmaları neticesinde Maruni Kilisesi ile Roma Kilisesi arasında birleşme yolunda önemli mesafeler kaydedilmiştir. Yine bu dönemde, Maruniler her bakımdan büyük bir gelişme kaydetmiş, devletin aleyhine çalışmalar yapmadıkları sürece, yönetim onların batılı misyonerlerle ve Roma Kilisesiyle ilişki kurmalarına herhangi bir kısıtlama veya sınırlama yapmak gibi bir düşünce içerisine girmemiştir. Nitekim, bu dönemde hâlgedeki Fransisken misyoner rahiplerin varlığı da bunu teyit etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Anaissi, Tobias, *Bullarium Maronitarum*, M. Bretschneider, Roma 1911.
- Anawati G. C., 'The Roman Catholic Church and Churches in Cömmunion With Roma', Religion in the Middle East, Ed. A. J. Arberry, Volume I, Cambridge 1969.
- Aydın, Mehmet, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya 1991.
- CERMANÜS, Es'ad, *Usûl'ül-Maruniyye es-Siyasiyye*, Beyrut 1996.
- Dau, Butros, *History of the Maronites*, Lebanon 1984.
- Davud, Klement Yusuf, *Kitab Cami el-Hucac er-Rehina fi İbtal Da'va el-Mevarina*, Kahire-Leibzig 1908.
- Dib, Pierre, *History of the Marunite Church*, Translated into English by Seely Beggiani, Beirut 1971.
- Dibs, Yusuf, "el-Merede ve el-Mevarina", el-Meşrik, V, 1902, 914-923.
-, *Tarih Suriye ed-Dini ve ed-Dünyevi 1833-1907*, I-X, Dar-i Nazir 1994.
- Duveyhi, İstefan, *Tarih et-Ta'ifa el-Maruniyye*, ed. Rashid el-Huri eş-Şartuni, Beyrut 1890.
-, *Tarih el-Ezmine*, Edited by Ferdinand Taoutel el-Yasui, Beirut 1951.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, "Monothelitizm" Konya 1988.
-, *Pavius*, Ankara 2001.
- Güngör, A. İsra, *Cizvitler ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri*, Ankara 2002.
- Hamilton Bernard, *Crusaders, Cathars and the Holy Places, (XVII-The Ottomans, The Humanists and the Holy House of Loreto)*, Ashgate Variorum, USA 1999, 1-19.
-, *Crusaders, Cathars and the Holy Places, (IX-The Latin Church in the Crusader States)*, Ashgate Variorum, USA 1999, 1-20.
- John Joseph, *Muslim-Christian Relations and Inter-Christian Rivalries in the Middle East*, State University of New York Press 1983
- Hayek, Elias, 'Maronite Rite', New Catholic Encyclopedia, The Catholic University of Amerika, Washington, DC. 1967, IX, 245-252.

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed Eş-Şeybani el-Cezeri, *İslam Tarihi (el-Kamil fit-Tarih Tercümesi)*, Çev. Abdülkerim Özyadın, X, İstanbul 1991.

Kerr David, *The Temporal Authority of the Maronite Patriarchs: 1919-1958*, Ph. D. Diss: St. Antony College, Oxford University 1978.

Komisyon, *Baker's Dictionary of Theology*, 'Ultramontanizm', USA., 1988.

Komisyon, *Büyük İslam Tarihi*, "Memlûkler", Çağ Yayınları, İstanbul 1987, (VI), 433-540; 'Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat', İstanbul 1988, (VII), 17-44.

Küçük, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara 1997.

Makrizi, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitabu's-Sülûk li-Ma'rifeti Duveli'l-Mülûk*, (Neşr. Muhammed Mustafa Ziyade) I, Kahire 1934.

Moosa, Matti, *The Maronites in History*, Syracuse University Press 1986.

En-Nakş, Zeki, *Advau' Tavdihıyye Ala Tarihi'l-Maruniyye*, Daru Lübnan, Beyrut 1980.

Ravfaîl el-Maruni el-Huri Butlus, el-Yeddü'l-Maruniyye fi'l-İrtidadi'l-Kenaisi's-Şarkıyye, (Fransızca'dan Arapça'ya Çev. İgnatıyus Tannus el-Huri), Halep 1936.

Salibi, Kemal S., 'el-Mevarina', en-Nehar evrak no: 40, 5 Ocak 1971, 3-50.

....., 'The Maronite Experiment', Conversion and Continuity İndigenous Christian Communities in İslamic Lands Eighth to Eighteenth Centuries, Ed. by Michael Gervers and Ramzi Cibran Bikhazi, Papers in Mediaeval Studies 9 (Toronto: Pontifical İnstitute of Medieval Studies, 1990), 423-433.

....., 'The Muqaddams of Bsarri: Maronite Chieftains of the Northern Lebanon 1382-1621', Tome XV, Fasl 1, Leiden (February 1968), 63-86.

....., 'The Maronites of Lebanon Under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)', Arabica, Vols. 4, Leiden 1957, 288-303.

....., *Maronite Historians of Medieval Lebanon*, Beirut 1959.

MARUNİ PATRİĞİ VE TARİHÇİSİ İSTEFAN ED-DUVEYHİ (1629-1704)'NİN HAYATI ve ESERLERİ

Dr. Ramazan Işık

Özet

Orta Doğu ve özellikle Lübnan tarihi açısından Maruni tarih yazıcılığının büyük bir önemi vardır. Özellikle Haçlı ve Memlük dönemleri ile ilgili araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için Maruni tarih yazıcılığı, önemli bir materyal kaynak durumundadır. Maruniler arasında ilk defa bilimsel anlamda tarih yazıcılığı, Maruni tarihinin babası olarak bilinen Duveyhi ile başlamıştır.

Biz, bu makalede din adamı geleneğinden gelen ve Maruni tarih yazıcılığının önemli şahsiyetlerinden olan İstefan ed-Duveyhi'nin hayatı ve eserlerini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İstefan ed-Duveyhi, Maruni patriği, Maruni tarih yazıcılığı, Lübnan.

Abstract

The Maronite historiography has a great importance for the history of the Middle East but, especially the history of Lebanon. The Maronite historiography is an important source for those who desire to study over the periods of the Mamluks and the Crusades. The first scientific historiography among the Maronite started with Duwayhi who is known as the father of the history of Maronite.

In this article, we will study the life and works of İstefan ed-Duwayhi who is one of the most important characters of the Maronite historiography and who comes from the traditional clerical.

Key Words: İstefan ed-Duveyhi, Maronite patriarch, The Maronite historiography, Lebanon.

Giriş

Orta Doğu tarihine özellikle de Lübnan tarihine ilgi duyan araştırmacılar için Maruni tarih yazıcılığı önemli bir birikimdir. Maruni tarih yazıcılığı, XIII. yüzyıldan beri Lübnan tarihine ilişkin önemli bir materyal kaynak olarak hizmet etmesinin yanı sıra, Maruni toplumunun kendi iç gelişmesini, Roma Kilisesi ile ilişkilerinin inkişafını ve Maruni toplumunun Lübnan politikalarında oynadığı rolü göstermesi bakımından önemlidir. Ancak, günümüzde pek çok tarihçinin çalışmalarında Maruni tarihçilerin eserlerini referans olarak kullanmalarına karşılık, bu eserlerin güvenilirliğini pek fazla sorgulamadıkları görülmektedir.

Gerçekte Osmanlı döneminden itibaren, bölgenin tarihi hakkında tarihsel dokümanlar, kronikler, vakayinameler, Avrupalı ve Osmanlı seyyahların hatıratlarının yanı sıra, Osmanlı ve Avrupa arşivleri keşfedilmemiş bilgilerle dolu olmasına karşılık, Haçlı ve Memlûk dönemleri için durum böyle değildir. Ayrıca, Müslüman tarihçilerin de Lübnan'ın iç meselelerine ilişkin tarihi olayları pek önemsemedikleri dikkati çekmektedir. Bu anlamda, Müslüman tarihçiler için Lübnan, Müslüman Suriye idaresinin bir sınır eyaleti ve halkının zaman zaman Müslüman bölgelere saldıran itaatsiz bir Hristiyan tebaa olmasının dışında bir anlam ifade etmediği anlaşılmaktadır¹. Hatta Lübnan Hristiyanları değişik Doğu Hristiyan mezheplerine mensup olmalarına ve nüfusun çoğunluğunu teşkil etmelerine rağmen, Doğu Hristiyan kroniklerinin bile Lübnan'ı çok az zikrettikleri görülmektedir. Ayrıca, kutsal toprakları ziyareté gelen hacıların ve misyonerlerin hatıratlarında Marunilerin dini durumlarına ilişkin önemli bilgiler vermelerine karşılık, Lübnan tarihi konusunda fazla bir bilgi vermedikleri dikkati çekmektedir. Sonraki dönemlerde gelen seyyahların ve misyonerlerin ise çoğu zaman kendi gözlemlerini kaydetme yerine, kendilerinden önceki seyyahların verdikleri bilgileri tekrar ettikleri anlaşılmaktadır². Bütün bu sebeplerden dolayı, Maruni tarih yazıcılığı hem Maruni Kilisesi ve toplumunun tarihini inceleyen araştırmacılar hem de Orta Doğu ve özellikle de Lübnan ve Suriye tarihini çalışan araştırmacılar için önemli bir materyal kaynak hükmünde değerlendirilebilir.

Geleneksel Maruni tarihçilerinin hemen hepsi, Roma'daki Maruni Kolejinden veya seminer okullarından mezun olmuş olan Maruni din adamları idi. Bunlar Roma'dan Lübnan'a geri döner dönmez birer misyoner olarak hizmete başlamalarına karşılık, kendi kilise ve toplumlarının tarihine de çok büyük ilgi duydular. Özellikle de bin yıldır Maruni Kilisesi ve toplumuna karşı yapılan monotelizm³ suçlamalarını reddetmek ve kendi

¹ Ebu'l-Hasan el-Belazuri, *Futuhu'l-Büldan*, Daru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, 163-167.

² Kemal S. Salibi, 'The Traditional Historiography of the Maronites', *Historians of The Middle East*, edited by Bernard Lewis-P. M. Holt, Oxford University Press, London 1962, 212.

³ Monotelizm; Hristiyan ilahiyatında İsa'da sadece tek bir ilahi irade olduğunu savunan doktrin. Bu doktrin, VII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 624'lerde Heraklyus diyoфіziti ve monofizitleri uzlaştırmak için bir ara formül bulmaya çalıştı ve nihayet, İsa'da iki tabiatla birlikte sadece bir enerji olduğu belirtildi. 634'te İstanbul piskoposu Sergius'un, İsa'daki bu bir enerji

kilise ve toplumlarının ilk devirlerden beri Ortodoks inanca (Katolik anlamında) bağlı kaldıklarını ispat etmek için büyük çaba sarf ettiler. Bu amaçla, sadece Maruni Kilisesinin ve toplumunun katolikliğini konu alan eserler yazdılar. Ayrıca, Kuzey Lübnan'da Marunilerin hem dini hem de politik bir toplum olduklarını ve atalarının Müslüman yönetimlerine karşı Hristiyanlığı savunmalarının dışında kendi iç özerkliklerini muhafaza etmek için mücadele ettiklerini yazmayı ihmal etmediler. Maruni din adamı geleneginden gelen tarihçilerin en büyüklerinden kabul edilen patrik İstefan ed-Duveyhi (1630-1704)'nin çalışmalarında özellikle bu iki düşünce çizgisi hakimdir⁴.

Geleneksel Maruni tarihçileri kendi kilise ve toplumlarının tarihinin yanı sıra, Yakubi, Nesturi gibi diğer Doğu Hristiyanlarının tarih ve kültürü ile ilgili bilgiler de verirler⁵. Bununda ötesinde Doğu Kiliselerine mensup papazlar arasında Katolik düşüncü akımının yayılmasına da öncülük ederler⁶. Bununla beraber, geleneksel Maruni tarih yazıcılığında aşırı bir mezhepçilik anlayışının var olduğu göze çarpmaktadır. Çünkü Maruni tarihçiler, eserlerinde sadece tarihsel gerçekleri dile getirmek yerine, hayali bir takım kahramanlar veya tarihsel şahsiyetler üreterek, kendi kilise ve toplumları için ütopyik bir vatan yaratmak için gayret sarf etmişlerdir. Dolayısıyla, eserlerini ağırlıklı olarak savunmacı bir üslupla kaleme almışlar ve Marunilerin sürekli Ortodoksluğu (Katolik anlamında) savunduklarını ve bu toplumun Doğuda Katolik imanının yayılması ve muhafazası için çaba sarf ettiklerini ispat etmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu anlamda, Maruni Kilisesi ve toplumuna karşı yapılan heretiklik suçlamalarını yalanlamak ve Maruni toplumunun ilk dönemlerden beri Roma Kilisesi ve onun papalarına bağlı bir cemaat olduklarını ispat etmek için bir takım tarihsel gerçekleri tahrif etmekten çekinmemişlerdir. Bu anlamda, Maruni tarihçilerin eserlerini referans olarak kullanırken tarihçilerin çok dikkatli olmaları ve bu eserleri eleştirel açıdan da incelemeleri gerektiğini bilmelerinde fayda vardır.

XVIII. yüzyıldan itibaren Lübnan'da politik yapının değişmesinin bir sonucu olarak, Maruniler arasında yeni bir tarih yazıcılığı gelişmeye başladı. Aynı şekilde daha önceki selefleri gibi, misyoner ve Katolik seminer okullarında yetişmiş olmalarına karşılık, bu yeni tarihçiler laik görüşlü kişilerdi. Böylece, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bu aydınlar grubu, temelde

konusunda papa Honorius'a sorduğunda, onun 'tek irade' cevabını verdiği belirtilir. Bu bir irade doktrini önceleri kabul görmüş olsa da 681'deki İstanbul konsilinde aforoz edilerek, İsa'da insani ve ilahi iki ayrı iradenin bulunduğu kabul edilerek, Monotelitizm doktrini ve taraftarları aforoz edildi. Bkz, Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 'Monothelism' mad.; Peter D. Day, *The Liturgical Dictionary of Eastern Christianity*, Minnesota, 1993, 201; G. Owens, 'Monothelism', *New Catholic Encyclopedia*, The Catholic University of America, Washington, DC. 1967, IX, 1067-1068.

⁴ A. H. Hourani, 'Historians Of Lebanon', *Historians of The Middle East*, edited by Bernard Lewis-P. M. Holt, Oxford University Press, London 1962, 226-228.

⁵ Hourani, 227.

⁶ el-Huri Butlus Ravfal' el-Maruni, *el-Yeddü'l-Maruniyye fi'l-İrtidadi'l-Kenaisi's-Şarkıyye*, (Fransızca'dan Arapça'ya Çev. İgnatıyus Tannus el-Huri), Halep 1936, 6 vd.

Lübnan ve Suriye’de politik bir güç meydana getirme çabasıyla, daha çok laik-politik bir tarih çeşidi üretmeye başladılar⁷.

Bununla birlikte Duveyhi’den önce, Maruniler arasında bilimsel anlamda tarih yazıcılığından söz edilemez. Başka bir ifadeyle, XV. yüzyıldan önce Maruniler arasında ancak, menkıbevi bir tarih yazıcılığı söz konusuydu. Bu anlamda, Duveyhi ilk defa Maruni Kilisesi ve toplumunun tarihini sistematik bir şekilde ele alıp incelemiştir. Bu sebeple olsa gerek kendisine Maruni tarihinin babası unvanı verilmiştir. Biz bu makalede Maruni patriği ve tarihçisi İstefan ed-Duveyhi’nin hayatı ve eserlerini incelemeye çalışacağız.

1. Hayatı

Duveyhi’nin Lübnan’da İhdin kasabasında doğmuş olduğu kesin olarak bilinmekle birlikte, onun doğum tarihi konusunda farklı görüşler öne sürülmektedir⁸. Ferdinand Taoutel, ‘Tarih-i el-Ezmine’nin giriş bölümünde onun 6 Ağustos 1630’da⁹ doğmuş olabileceğini söylemesine karşılık, K. S. Salibi ise onun muhtemelen 1629 Mayıs’ında doğmuş olması gerektiğini belirtmektedir¹⁰. Babasının adı Mikail, annesinin adı ise Meryem’di ve her ikisi de Duveyhi ailesine mensuptu¹¹. Aynı zamanda bir papaz olan dedesinin adı ise el-Kiss Musa ed-Duveyhi idi¹². İlk ve orta tahsilini kendi kasabasında tamamladıktan sonra, başpiskopos olan amcası İlyas ed-Duveyhi tarafından yaklaşık 11 yaşında iken Roma’ya gönderildi. Başka bir ifadeyle, 1641 Haziran’ında Roma’ya geldi ve Maruni Kolejinde eğitim ve öğretime başladı. Okulda felsefe ve teoloji derslerinde gösterdiği başarı ile ön plana çıktı ve 3 Nisan 1655 tarihinde bu okuldan mezun oldu. Mezun olduktan sonra, okuldaki Maruni öğretmenlerden biri olan İbrahim el-Hakilani ona misyoner olmasını teklif etti ve böylece, Propaganda Koleji onu hizmet etmesi için bir misyoner olarak Lübnan’a geri gönderdi. İki yıl süreyle doğduğu kasaba olan İhdin’de basit bir papaz olarak çalıştı. Akabinde de Ras en-Nehr manastırının baş rahibi oldu. 1657 yılında Halep’e gönderildi ve buradaki Mar İlyas Kilisesinde 8 ay boyunca başpiskoposa kilise ile ilgili meselelerde yardımcı oldu. Daha sonra Lübnan’a geri döndü ve Mar Yakub el-Hıbaşh manastırını restore ederek 5 yıl süreyle burada ikamet etti¹³.

1663 yılında Maruni patriği Circis es-Sib’ili, onu bir misyoner olarak Halep’e tekrar gönderdi. Bu dönemde, bir çok Melkit, Nesturi ve Yakubi

⁷ Horani, 228.

⁸ Duveyhi kendisinin bir biyografisini yazmış ve bu biyografi el-Meşrik’ta yayınlanmıştır. Burada Duveyhi, kedi doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi vermemiştir. Bkz., Duveyhi, ‘Tarih el-Medrese el-Maruniyye Fi Rumiye’, el-Meşrik, XXI, (1923), 209-216, 270-279.

⁹ Bkz., Duveyhi, Tarih el-Ezmine 1095-1699, edited by Ferdinand Taoutel el-Yesu’i, Beyrut 1951, Giriş Bölümü,

¹⁰ Kemal S. Salibi, Maronite Historians Of The Medieval Lebanon, Beyrut 1959, 89.

¹¹ Salibi, 89-90.

¹² Duveyhi, Tarih-i el-Medrese, 212.

¹³ Duveyhi, Tarih-i el-Medrese, 212-213.

Hristiyan'ın Katolikliğe dönmesini sağladı. Burada 5 yıl kaldıktan sonra, annesi ve kardeşi Muşa ile birlikte kutsal yerleri ziyaret etmek için Halep'ten ayrıldı. 1668 yılının ilk baharında Haçtan döndükten sonra, Kıbrıs'a piskopos olarak atandı ve iki yıl Kıbrıs Marunileri arasında yaşadı. 20 Mayıs 1670 tarihinde Maruni patriği Circis es-Sib'ili'nin ölümü üzerine, Maruni piskoposlar ve ileri gelenler, onu Antakya Maruni patriği olarak seçtiler. 1672 yılında ise papa X. Clement tarafından patrikliği onaylandı¹⁴.

Onun çalışkan bir patrik olduğu nakledilir. Nitekim, kendisinden 'büyük aziz İstefan' olarak da bahsedilir. İyi bir idareci olup, disiplinin gerekliliğine inanıyordu. Bu sebeple, Maruni ruhbanlar üzerinde tam bir otorite kurdu. Dolayısıyla, metropoliten ve piskoposların onun bu disiplinine uzun bir süre alışamadıkları nakledilir. Bu nedenle olsa gerek, onu görevinden uzaklaştırmaya çalışanların bile olduğu söylenir. Ayrıca Duveyhi'nin Maruni Kilisesi ilmi hal ve dua kitaplarında yer alan ve polemik konusu yapılan bir takım yanlışları düzeltmek için çaba sarf ettiği ve liturji ile ilgili literatürleri gözden geçirdiği belirtilir. Onun aynı zamanda kilisenin sakramentleri ile ilgili açıklamalı ilmi hal kitapçıkları yazdığı ve 1700 tarihinde Maruni manastır düzeni ile ilgili kuralları değiştirerek onayladığı nakledilir. 3 Mayıs 1704 tarihinde Maruni patrikliği ikametgahında Kannubin'de öldüğü zaman Duveyhi, muhtemelen Maruniler arasında bir efsane haline gelmişti¹⁵.

Fiziksel görünüşü bakımından onun, orta boylu, geniş yüzlü, uzun sakallı, gaga gibi kıvrık burunlu, kaşları birbirinden ayrılmış parlak gözlü biri olduğu ifade edilir. Münzevi bir hayat yaşamayı tercih ettiğinden, hastalık dönemleri dışında et yemeyi sevmez, fakat temiz giyinmeyi severdi. Adaletli biriydi ve kendisine rüşvet teklif edenleri şiddetli bir şekilde azarlardı. Kilisenin reisi olmasına karşılık, en küçük bir kasaba papazının atanmasında bile hazır bulunurdu. Dindar bir adam olup, bitmek tükenmez bir bilgi arayıcısıydı. Roma'da öğrenci iken bile Pazar ve tatil günlerini kiliseleri ve şehrin kütüphanelerini ziyaret ederek geçirir ve Marunilerle ilgili bulabildiği bütün dokümanları toplardı¹⁶. 1668 yılında Kıbrıs piskoposu olarak atandığı tarihten patrik olduğu 1670 yılları arasında iki yıl boyunca Maruniler hakkında bilgi toplamak için tarih kitaplarını inceleyerek ve tarihsel belgeler toplayarak zamanını geçirdiğini kendisi söylemektedir¹⁷. Bu anlamda, onun çalışmaları sadece tarihi olayları değil, aksine dini çalışmaları da kapsamaktadır.

Duveyhi'den önce Maruniler arasında gerçek bir tarih yazıcılığından bahsetmek mümkün değildir. Bu anlamda Duveyhi, Maruni tarihinin babası olarak bilinir¹⁸. Duveyhi'den önce gelen tarihçilerin çalışmaları bölük pörçük bilgileri veya gerçek tarihi olaylardan çok söylenceleri ihtiva ediyordu. Bu efsaneler, Maruni toplumunun geçmişi hakkında tam bir bilgi vermekten veya

¹⁴ Duveyhi, Tarih-i el-Medrese, 213; Tubiya Anaysi, Silsilâ Târihiyye li Batarikat Antakiye el-Mevarina, Roma 1927, 44.

¹⁵ Duveyhi, Tarih, 268; Anaysi, 45.

¹⁶ Salibi, 93.

¹⁷ Duveyhi, Tarih-i el-Medrese, 213.

¹⁸ Salibi, 89.

onun tutarlı bir tasvirini yapmaktan çok uzaktı. Dolayısıyla Duveyhi, kendi toplumunun tam bir tarihini yazmaya gayret eden ilk Maruni tarihçisidir denilebilir. Onun çok zeki bir kişi olduğu ve çocukluğunu Lübnan'daki değişik manastırlarda kendi toplumu ile ilgili bölük pörçük tarihi bilgileri veya efsâneleri öğrenerek geçirdiği söylenir. Bu anlamda Duveyhi, seleflerinden daha çok modern bir tarihçi olarak görülebilir. Bununla birlikte, eserleri geniş bir kaynak koleksiyonuna dayanmasına rağmen, çoğu zaman kaynaklarını zikretmediği de görülmektedir. Çalışmalarında İbn Sibat ve William Tyre gibi ilk dönem tarihçilerin eserlerini referans olarak kullandığı gibi, kendi kilise kitaplarından ve Vatikan arşivlerinden de önemli materyal toplamış ve bunları değerlendirmiştir. Erken dönem Maruni tarihinden bahsettiğinde eleştiriye açık olmamasına rağmen, önemli kaynaklara ulaşmak için çok çaba sarf ettiği bellidir. Bu anlamda, daha çok kendi toplumu hakkında tarihsel gerçekleri yazmaya çalışmıştır. Çalışmalarında sadece Maruni tarihi ve kültürü ile ilgili bilgileri değil, aynı zamanda etkileşim içerisinde oldukları diğer inanç ve kültürlerle ilgili bilgiler de vermiştir. Ancak ona göre, Memlûkler ve Osmanlılar kadar, Yakubiler de Maruni toplumunun düşmanları idiler¹⁹.

2. Eserleri

Duveyhi'nin başlıca üç çalışması vardır: Bunlar; Tarih-i et-Ta'ife el-Maruniyye²⁰, Tarih-i el-Ezmine²¹ ve Silsilât Batarikat et-Ta'ife el-Maruniyye²² adlı eserlerdir. Onun Tarih-i et-Ta'ife el-Maruniyye adlı çalışması genel olarak bir Maruni tarihi özelliğini taşır. Tarih-i el-Ezmine adlı eserinde de I. Haçlı seferinden kendi dönemine kadar olan Lübnan ve Maruni tarihi ile ilgili olayları incelemektedir. Silsilât Batarikat et-Ta'ife el-Maruniyye adlı çalışması ise bir nevi Maruni patriklerinin kronolojisi mahiyetindedir.

Tarih-i et-Ta'ife el-Maruniyye adlı eserinde Duveyhi, kendi halkının tarihini ve dini kökenlerini tartışır ve kendi toplumunun ilk dönemlerden beri Roma Kilisesi ile aynı iman ve doktrine inandıklarını ispatlamaya çalışır. Bu çalışmasının birinci bölümü Nisbet el-Mevarina (Marunilerin kökeni) adını taşır²³ ve bu bölümde Maruni Kilisesi ve toplumunun ortaya çıkışından VIII. yüzyıla kadar olan ilk dönem gelişmelerden bahseder. Dolayısıyla Duveyhi, Nisbet el-Mevarina'da Maruni toplumunun kökeni ile ilgili tartışmalarda bulunmaktadır.

Eserin ikinci bölümü, kronolojik olarak Marunilerin sözde içine düşmüş oldukları yanlış veya bölünmeden kurtuluşlarının tarihlere göre düzenlenmiş olan on dokuz alt başlıktan meydana gelmektedir. Bu bölümün

¹⁹ Hourani, 227.

²⁰ Duveyhi, Tarih et-Ta'ifa el-Maruniyye, edited by Rashid el-Huri eş-Şartuni, Beyrut 1890.

²¹ Duveyhi, Tarih el-Ezmine 1095-1699, edited by Ferdinand Taoutel el-Yesu'i, Beyrut 1951.

²² Duveyhi, Silsilât Batarikat et-Ta'ife el-Maruniyye, edited by Raşid el-Huri eş-Şartuni, el-Meşrik, I (1898), 247-252, 308-313, 347-353, 390-396.

²³ Duveyhi, Tarih, 1-97.

alt başlıkları 'Red et-Tüham ve Def'uş-Şüphe', 'Fi Red Kavlı veya Fi İbtal Da'va' gibi başlıklardır. Her bölümde yazarının adı zikredildikten sonra, ayrıntılı bir suçlama cümlesiyle başlar ve bunu zaman zaman onun yazarının kısa bir biyografisi takip eder. Daha sonra ise bu suçlamalara ret yer alır. Eğer bir bölümde, Marunilerin Ortodoksluğuna karşı birden fazla suçlama yapılıyorsa, bu suçlamaların her birine ayrı bir bölümle cevap verilir. Dolayısıyla temel olarak eser bir polemik çalışması gibidir ve genellikle eserin bölümleri konu bakımından birbirine benzer²⁴. 'Red et-Tüham ve Def'uş-Şüphe' (suçlamalara cevap ve şüphelerin yanlışlığını ispatlama) adını verdiği bölümde Duveyhi, Marunilerin sürekli olarak Ortodoks inanca (Katolik anlamında) ve Roma Kilisesine bağlı kaldıklarını ispatlamaya çalışır. Bu anlamda, asırlardır Maruni toplumuna karşı yapılan bütün yanlış iddiaları reddederek, Marunilerin sürekli Ortodoks (Katolik anlamında) bir cemaat olarak kaldıklarını savunur. Bu bölümde Maruni Kilisesi ve toplumunun tarihi ile ilgili verilen bilgiler genellikle savunmacı bir üslupla ele alınmış ve çoğu zaman tarihsel olayları nakletme yerine, bir takım efsane ve söylencelere yer verilmiştir. Başka bir ifadeyle, Maruni mezhebine karşı yöneltilen suçlamalara cevap verilmiş veya bu suçlamalar reddedilmiştir²⁵. Dolayısıyla, eserin bu bölümünde Maruni mezhebinin bir müdafaası yapılmıştır denilebilir. Bu anlamda, onun bu eserin sistematik bir çalışma olduğu fakat, apolojetik bir yaklaşım tarzı ile yazılmış bir eser olduğu söylenebilir. Eserin son bölümünde ise I. Haçlı seferi ile Osmanlı fetihleri arasındaki olaylar incelenir.

Duveyhi, Tarih et-Ta'ife el-Maruniyye adlı eserini yazmasındaki amacını giriş bölümünde şöyle açıklamıştır: *'Bazı tarihçilerin, Maruni milletin kökeni konusunda, çelişkili ve tutarsız görüşlerini okudum. Onların bu konuda değişik teoriler ileri sürdüklerini gördüm. Bu sebeple, bu milletin kökeni konusunda geçerli tarihsel bilgi ve belgelere dayalı gerçeği ortaya koymak gerektiğine inandığım için bu eseri yazmaya başladım. Yoksa, bu millettten övgü kazanmak veya bu milletin faziletlerini ortaya koymak veyahut da bu milletin ilk liderinin şanının bilinmesi için bu eseri yazmadım. Gerçek amacım, bu millete karşı yapılan suçlamalardan (Marunilerin sapkın ve küfürde olduklarına dair) onu temizlemektir. Maruni milletin tarihi ile ilgili bilgi veren yabancıların çoğu, bir takım söylentilerden ve bizim düşmanlarımızdan bazılarının yazdıklarına dayalı bilgilerden hareket etmişler ve doğruyu yanlıştan ayırt etmeden bu bilgileri kullanmışlardır*²⁶. Görüldüğü üzere, bu giriş bile eserin daha başlangıçta tamamen savunmacı bir üslupla yazılmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Duveyhi'nin ikinci çalışması genel olarak Tarih el-Ezmine ve Tarih-i el-Müslimin gibi değişik isimlerle bilinen vakayiname tarzında yazmış olduğu çalışmasıdır. Bu çalışma, İslam'ın yükseliş dönemi ile başlar ve yaklaşık 1700'lere kadar devam eder. El-Ezmine, düzen ve içerik

²⁴ Duveyhi, Tarih, 17-52, 53-97.

²⁵ Duveyhi, Tarih, 198-466.

²⁶ Duveyhi, Tarih, 1.

bakımından Tarih el-Maruniyye'den tamamen farklıdır. Bu eser, tipik bir geleneksel vakayiname tarzındadır. Olaylar yıl yıl nakledilir. Hikayeler basit ve tenkitçi bir tarzda ele alınmadığı gibi polemik de yapılmaz. Aynı zamanda spesifik olarak Maruni Kilisesi ve toplumunun tarihinden bahsetmediği için, Tarih et-Ta'ife el-Maruniyye'den farklıdır. Dolayısıyla bu eser, Lübnan'a ve Marunilere özel referanslarda bulunan ve Yakın Doğu Tarihi ile alakalı olayları anlatan genel bir vakayinamedir denilebilir.

Tarih el-Ezmine sade ve kısa bir vakayinamedir. Duveyhi bu eserinde tarihsel sebepler veya dinsel öğütlerle ilgili açıklamalarda bulunmaz. Sadece yıl yıl takip eden belli başlı olayları nakleder ve bazen de kaynaklarını zikreder. Başka bir ifadeyle, olaylar kritik yapılmadan rivayet edilir. Dolayısıyla, Duveyhi'nin bu çalışması metot bakımından Tarih et-Ta'ife el-Maruniyye'den tamamen farklıdır. Çalışma, genel olarak yakın doğu tarihine çok az referansta bulunduğu için, bir vakayiname olarak fazla bir önemi yoktur. Fakat, Lübnan ve Maruni Tarihi için bir kaynak olarak birinci derece de önemlidir. Eserde, Lübnan tarihindeki özellikle erken dönem yıllar ve daha çok da belirsiz dönemlerde Lübnan veya Maruniler zikredilmeden sıralanır. Fakat yine de yılların çoğunda boşlukları doldurmak için Duveyhi, yeterince materyal bulmuştur. Sonraki yıllarla birlikte Lübnan ve Maruni tarihinin oranı giderek artmış ve Osmanlı dönemi için başat bir vakayiname haline gelmiştir. Marunilerle ilgili materyaller, onların dini, politik, sosyal ve ekonomik tarihleri ile alakalıdır. Duveyhi bazı yıllar, sadece bir patriğin, piskoposun veya mukaddamin veyahut da yeni bir manastır baş rahibinin ölüm yıllarını ve onların yerine geçenleri zikreder. Diğer bazı yıllarda ise Maruniler veya bir kilise meclisi tarafından oynanmış olan rol konusunda ya da kendi sosyal veya ekonomik hayatlarını ilgilendiren kuraklık ve vebanın etkileri konusunda uzun uzun yazar²⁷.

Görüldüğü üzere, Duveyhi'nin bu çalışması metot bakımından Tarih et-Ta'ife el-Maruniyye adlı eserinden tamamen farklı bir üslupla yazılmıştır. Bu anlamda, onun bu eserinde olayları daha çok bilimsel bir tarzda ele aldığı ve bu olayları sistematik bir şekilde incelediği söylenebilir. Dolayısıyla Duveyhi, Tarih et-Ta'ife el-Maruniyye adlı çalışması ile Tarih el-Ezmine adlı eserinde muhtemelen aynı materyali kullanmış olmasına rağmen, birincisini daha çok geleneksel menkıbevi bir tarih yazıcılığı anlayışıyla ele alırken, ikincisini daha çok modern bir tarih yazıcılığı anlayışı ile sadece tarihsel gerçekleri ortaya koyarak ele almıştır.

Daha öncede belirttiğimiz üzere, onun diğer bir çalışması, Silsilât Batarikat et-Ta'ife el-Maruniyye adını taşır. Onun bu eseri Maruni Kilisesinin patriklerinin bir kronolojisi mahiyetindedir²⁸ ve Raşid el-Huri eş-Şartuni tarafından el-Meşrik dergisinde yayınlanmıştır. Bu eser, bazen biyografik bazen de tarihi olaylarla birlikte, kronolojik bir şekilde Maruni Kilisesinin

²⁷ Duveyhi, el-Ezmine, 1 vd.

²⁸ Duveyhi, Silsilât Batârikât et-Ta'ife el-Maruniyye, edited by Raşid el-Huri eş-Şartuni, el-Meşrik, I, (1898), 247-252, 308-313, 347-353, 390-396.

patriklerinin incelenmesinden ibarettir. Eser, patrik Yuhanna Marun ile başlar ve 1670 tarihinde yazarın kendi patrikliği ile sona erer. Başka bir ifadeyle, eser MS. 685 yılında Antakya patriği olarak sözde monotelit Macarius'un yerine patrik olan Yuhanna Marun dönemindeki olayları ve onun papa Sergius tarafından patrikliğinin onaylandığını anlatan hikaye ile başlar. Daha sonra da kronolojik bir şekilde Yuhanna Marun'un halefleri birer birer sayılır.

Haçlılar ve Memlük dönemleri patrikleri konusunda Duveyhi, kitabelerden ve eski el yazması İncil nüshalarından keşfettiği işaretlerin yanı sıra, Maruni bilginlerinin çalışmalarından faydalanmıştır. Bu anlamda, değişik kilise duvarlarındaki veya kapı eşiklerindeki kitabeleri eserinde değerlendirmiştir. Maruni sanatkarlar, yaptıkları eserleri tamamladıklarında patriklerinin ve başpiskoposlarının isimlerini kitabeye yazarlardı. Dolayısıyla, kronolojisini yazarken Duveyhi bu kitabelerden yararlanmıştır. Şüphesiz, bu konuda bir çok hatalar yapmıştır ve onun listelediği patriklerin bazıları tarihsel şahsiyeti olmayan efsanevi kişilerdir. Ancak Duveyhi, eserindeki kusurların farkında olup, hatta 1130 ile 1209 yılları arasında görev yapan birkaç patriği atladığını kendi kabul etmektedir²⁹.

Duveyhi, eserlerini klasik Arapça ile yazmış olmasına rağmen, onun bu dili iyi bir şekilde kullanmış olduğu söylenemez. Klasik Arapça kaynaklardan yapmış olduğu alıntılar istisna, eserlerini daha çok basit bir konuşma diliyle yazmıştır. Ferdinand Taoutel, Tarih el-Ezmine adlı eserin giriş bölümünde bu konuya işaret etmektedir: 'Dil bakımından eser bazen güçlü' bazen de gramer ve imla bakımından bir çok yanlışlarla doludur'. Bu durum şaşırtıcı olmasa gerektir. Çünkü Duveyhi, Roma'da Latince eğitim görmüştür. Ayrıca, Maruni Kilisesinin ayinsel dilinin Süryanice olduğu göz önünde bulundurulursa, onun aldığı Maruni papazlık eğitimi, onun Arapça'dan çok Süryanice üzerine yoğunlaşmasını gerektirmekteydi. Bütün bu sebeplerden dolayı, onun Arap dilinin inceliklerini iyi bilmediği söylenebilir. Bununla beraber, onun çalışmaları zengin bir kaynak koleksiyonuna sahiptir. Zaman zaman kaynaklarını zikreder ve bu kaynaklardan çok uzun alıntılar yapar. Bu kaynaklar iki gruba ayrılabilir: Maruni ve Maruni olmayan kaynaklar. Ayrıca faydalanmış olduğu kaynakları ne şekilde elde ettiğinden de bahsetmektedir. Bu konuda kendisi şunları ifade etmektedir: '*Gidebildiğim bütün kilise ve manastırları ziyaret ettim. Karşılaştığım bütün kitapları inceledim. Papaların Maruni patriklerine göndermiş olduğu mektupları ve kilise ile ilgili bütün kitapları inceledim. Bundan başka, hicretin başlangıcından kendi dönemime kadar Suriye tarihinden bahseden bütün Hristiyan ve Müslümanlarla ilgili temel kaynak eserleri araştırdım*'³⁰. Bu anlamda onun kaynaklarını şu şekilde sıralayabiliriz: Maruni tarihi ile ilgili ilk dönem kaynak eserler, batılı kronikler ile hac ve seyahat literatürleri, papalıkla ilgili yazışmalar, Maruni kitabeler ve Maruni olmayan diğer Doğu Hristiyan tarihleri ile kilise literatürleri.

²⁹ Duveyhi, Silsilât, 310-311.

³⁰ Duveyhi, Tarih, 4-6.

Sonuç

Duveyhi'den önce Maruniler arasında gerçek tarih yazıcılığından bahsetmek mümkün değildir. Bu anlamda, Maruni tarih yazıcılığı geleneğinin kurucuları ve erken dönem bilgileri Roma'da yetişmiş olmalarına rağmen, kendi iddialarında ve tarihsel gerçekleri yalanlama konusunda dogmatik bir anlayışla hareket etmişlerdir. Genellikle birbirlerini taklit etmeleri sebebiyle de birbirlerinin yanlışlarını tekrar etmişlerdir. Bunun sonucu olarak da çalışmalarında genellikle tarihsel gerçeklerle menkıbeleri birbirine karıştırmışlardır.

Bununla beraber, Duveyhi ile birlikte Maruniler arasında bilimsel anlamda tarih yazıcılığının yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir. Çünkü Duveyhi, ilk defa Maruni Kilisesi ve toplumunun tarihini sistematik bir şekilde ele alıp incelemiştir. Ancak Duveyhi, bütün çalışmalarında aynı tarih yazıcılığı metodunu kullanmamıştır. Tarih el-Ezmine'de olayları kronolojik sıra ile hikaye ederken yıl vererek, hatta bazen her olayın ay ve gününü zikrederek geleneksel Arapça vakayiname tarzında yazmış, Silsilat Batarikat et-Ta'ife el-Maruniyye'de ise tarih vererek ve bazen biyografik ve tarihsel notlar kullanarak birbirini takip eden Maruni patriklerini tek tek sıralamıştır. Tarih et-Ta'ife el-Maruniyye adlı eserini ise her iki eserinden farklı bir tarzda yazmıştır. Bu eserinde olayları hikaye etmekten daha çok ayrıntılı bir şekilde ele alıp, incelemiştir. Bu eserinde Duveyhi, kendinden önceki tarihçilerin Maruni toplumunun etnik kökeni ve kendi kiliseleri hakkında yazmış oldukları görüşleri reddetmiş ve eleştirmiştir. Bununla beraber, onun bir konu hakkında kendi görüşlerini desteklemek, tasvir etmek veya açıklamak için delil olarak kullandığı materyalin, daha çok söylentilerden veya menkıbelerden ibaret olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Anaysi Tubiya, Silsilâ Târihiyye li Batarikat Antakiye el-Mevarina, Roma 1927.
- Day Peter D., The Liturgical Dictionary of Eastern Christianity, 'Monothelism', Minnesota, 1993.
- Duveyhi İstefan, Tarih et-Ta'ifa el-Maruniyye, edited by Rashid el-Huri eş-Şartuni, Beyrut 1890.
-, Tarih el-Ezmine 1095-1699, edited by Ferdinand Taoutel el-Yesu'i, Beyrut 1951.
-, Silsilât Batarikat et-Ta'ife el-Maruniyye, edited by Raşid el-Huri eş-Şartuni, el-Meşrik, I (1898), 247-252, 308-313, 347-353, 390-396.
-, 'Tarih el-Medrese el-Maruniyye Fi Rumiye', el-Meşrik, XXI, (1923), 209-216, 270-279.
- el-Belazuri Ebu'l-Hasan, Futuhu'l-Büldan, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- Gündüz, Şinasi, Din ve İnanc Sözlüğü, 'Monothelizm' Konya 1988.
- Houřrani A. H., 'Historians Of Lebanon', Historians Of The Middle East, edited by Bernard Lewis-P. M. Holt, Oxford University Press, London 1962, 226-245.
- Owens G., 'Monothelism', New Catholic Encyclopedia, The Catholic University of Amerika, Washington, DC. 1967, IX, 1067-1068.
- Salibi Kemal S., Maronite Historians Of The Medieval Lebanon, Beyrut 1959.
- Ravfail el-Maruni el-Huri Butlus, el-Yeddü'l-Maruniyye fi'l-İrtidadi'l-Kenaisi'ş-Şarkıyye, (Fransızca'dan Arapça'ya Çev. İgnatıyus Tannus el-Huri), Halep 1936.